

12. Жукорська Я.М., Дранчук Л.М. Міжнародний злочин: правова природа та проблеми класифікації. *Право і суспільство*. 2016. № 3 (2). С. 149–154.
13. Жиров Г.Б. Анексія Криму: причини та наслідки. *Електронне видання військового інституту Київ. націон. універ. ім. Т.Г. Шевченка*. URL: Znpraviku_2014_45_12 (1).
14. Задорожній О.В. Анексія Криму – міжнародний злочин: монографія. К.: К.І.С. 2015. С. 216–299.
15. Генасамблея ООН підтримала територіальну цілісність України. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/27/7020541>.
16. Касяненко Д.М. Правова сутність міжнародного злочину (на прикладі «Анексії Криму»). *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: матеріали ІХ всеукр. наук.-теорет. конф.* (Київ, 31 жовт. 2017 р.). / [В.В. Чернеї, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін.]. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 112–117.
17. Kaminskaya N.V. Annexia, aggression and occupation: problems of qualification and legal consequences *Legal principles of sovereign development of Ukraine in conditions of hybrid war.* (February 21, 2018, Kyiv). К., 2018.
18. Марусяк О.В. Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти. Монографія. Чернівці: «Місто», 2016. 20 с.
19. Філяніна Л.А. Політико-правові аспекти принципів підтримання міжнародного миру та безпеки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 63–68.
20. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право: навч. посібник. URL: http://pidruchniki.com/12920522/pravo/teritoriya_mizhnarodnomu_pravi
21. Баймуратов М.О. Международное публичное право: Учебник. К.: Истина, 2004. 552 с.
22. Державна територія і державний кордон: навчальний посібник / Купрієнко Д.А., Дем'янюк Ю.А., Діденко О.В. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2014. 256 с.

** Іляшко Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.*

Стаття надійшла до редакції 12 серпня 2018 р.

УДК 347.74

Вадим Цюра *

РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПРЕДСТАВНИЦТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Стаття присвячена порівняльному аналізу нормативного регулювання представницьких відносин на території України за часів УРСР та з моменту здобуття незалежності. Увагу приділено положенням основних актів цивільного законодавства, що діяли в межах вказаного періоду.

Ключові слова: *представництво, довіреність, договір доручення, представницькі повноваження, юридичні дії в інтересах іншої особи.*

Цюра В. В. Развитие правового регулирования отношений представительства на украинских землях.

Статья посвящена сравнительному анализу нормативного регулирования представительских отношений на территории Украины во времена УССР и с момента обретения независимости. Внимание уделено положениям основных актов гражданского законодательства, действовавших в пределах указанного периода.

Ключевые слова: *представительство, доверенность, договор поручения, представительские полномочия, юридические действия в интересах другого лица.*

Tsura V. V. Development of legal regulation of representation relations on the Ukrainian lands.

The article is devoted to a comparative analysis of representative relations regulation on the territory of Ukraine during the Ukrainian SSR and from the moment of gaining independence. Attention is paid to the provisions of the main acts of civil legislation in force during the specified period.

Keywords: representation, a contract of agency, contract of commission, representative powers, legal action on behalf of another person.

Постановка проблеми. Регулювання відносин представництва в праві, яке в ті чи інші часи діяло на території сучасної України, здійснювалося доволі непослідовно. Передусім потрібно зазначити, що на рівні нормативних актів виокремлення представництва як самостійного предмета правового регулювання відбулося досить пізно – у другій половині ХХ століття. А тому ефективність правових норм, які регулюють відповідні відносини, прямо залежить від того, наскільки міцними є нормативні витоки цього інституту. Звісно, не в останню чергу це було пов'язано з обмеженнями, які діяли на той час щодо розвитку торговельного та цивільного обороту загалом. Відтак, більшість юридичних актів вчинялися безпосередньо учасниками такого обороту, а роль і функції представництва зводились переважно до договірної представництва (договору доручення та представництва на підставі закону).

Іншим фактором, який мав значний вплив на розвиток відносин представництва, було те, що вітчизняне цивільне законодавство радянської доби мало похідний характер від загальносоюзного законодавства, яке, у свою чергу, розвивалося під впливом тогочасної цивілістичної думки, що не відрізнялася особливою прогресивністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різних аспектів розвитку нормативного регулювання представництва на українських землях присвячували свої праці такі вчені, як С. М. Братусь, І. В. Венедіктова, І. Я. Верес, І. О. Гелецька, В. Л. Гранін, С. М. Грішин, І. Ю. Доманова, М. Ю. Дороженко, В. В. Зайцева, А. І. Казаннік, С. Г. Керимов, М. П. Курило, Р. А. Майданик, С. Я. Фурса, Л. І. Шаповал та інші. При цьому в теорії цивільного права недостатньо дослідженими залишаються питання становлення і розвитку відносин представництва в історичному контексті.

Таким чином, завданням статті є визначення базових засад та принципів правової регламентації інституту представництва в УРСР та незалежній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цивільний кодекс УСРР 1922 р. [1] не виділяв представництво як самостійну категорію та автономний правовий інститут [2, с. 61–72]. Норми, присвячені представництву, розкривалися переважно через положення, що регулюють відносини, пов'язані із видачею довіреності (підрозділ «Б» розділу IX ЦК УСРР 1922 р.). Так, ст. 264 ЦК УСРР передбачала, що для вчинення від імені довірителя дій, які мають безпосередньо встановлювати право й обов'язок довірителя, повірений має бути забезпечений письмовою довіреністю або уповноваженням. Таким чином, відповідно до ЦК УСРР 1922 р. представництво кваліфікувалося переважно як діяльність повіреного від імені довірителя з безпосереднім встановленням прав та обов'язків для останнього, на що неодноразово звертали увагу автори коментарів до Цивільного кодексу [3, с. 39–46].

Таке вирішення цього питання в ЦК УСРР 1922 р., на думку В. Л. Граніна, відображало принципів підходи до трактування представництва як специфічної діяльності. У зв'язку з цим варто зазначити, що всупереч досить поширеній у літературі точці зору стосовно того, що основою перших радянських цивільних кодексів були проекти Цивільного уложення Російської імперії, визначення поняття представництва такого впливу зазнало з боку німецької цивілістики, сприйнявши в цій галузі рішення, притаманні для німецького цивільного законодавства (§ 164 Німецького цивільного кодексу) [4, с. 53–54]. Враховуючи такий нормативний підхід у науковій літературі, представництво часто розглядалося не як діяльність, а як правовідносини [5, с. 120].

Цивільний кодекс УРСР 1963 р. [6] пішов значно далі в регулюванні відносин представництва, оскільки в ньому зазначені відносини вже не лише були виділені

як самостійний предмет регулювання (глава 4), а й достатньо цілісно та органічно врегульовувалися низкою статей. У ЦК УРСР 1963 р. було врегульовано питання загального розуміння представництва, підстав його виникнення, наслідків укладення угоди особою, яка не уповноважена на це або ж уклала таку угоду з перевищенням повноважень; поняття довіреності та її форму; строк довіреності; передоручення; припинення довіреності та його наслідки.

Потрібно зазначити, що за змістом ЦК УРСР 1963 р. представництво зводилося до вчинення угоди, яку здійснює одна особа (представник) від імені іншої особи, яку вона представляє, на основі повноваження, що ґрунтується на довіреності, законі чи адміністративному акті, безпосередньо створює, змінює та припиняє цивільні права й обов'язки у того, кого представляють. Таким чином, керуючись таким розумінням представництва, вчені того періоду дійшли висновку, що представництво – це діяльність представника [7, с. 184; 8, с. 190]. Протилежної думки дотримувалася О. Л. Невзгодіна, яка, озброївшись положеннями теорії організаційних відносин, запропонованої О. О. Красавчиковим [9, с. 50–57], обґрунтувала, що представництво є правовідношенням [10, с. 31].

В Основах цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік від 31 травня 1991 р. [11] питанням представництва було присвячено лише дві статті. Так, ст. 28 передбачала, що угода від імені та в інтересах однієї особи (яку представляють) може бути вчинена іншою особою (представником) на основі повноваження, втіленого в довіреності, адміністративному акті чи в законодавстві або такого, що впливає з обставин, в яких діє представник. За результатами угоди, вчиненої представником, права й обов'язки виникають безпосередньо в особи, яку представляють. Не допускається вчинення через представника угоди, яка за своїм характером може бути вчинена лише особисто, а також інших угод у випадках, передбачених законодавчими актами. Представник не може вчиняти угоди від імені особи, яку він представляє, ні стосовно себе самого, ні стосовно іншої особи, представником якої він одночасно є.

Таким чином, порівняно з ЦК УРСР 1963 р., Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік від 31 травня 1991 р. не змогли вдосконалити відповідні нормативні положення й обмежилися констатацією загальних підстав виникнення та основних рис представництва, залишаючись все ж у межах концепції «дії».

Більш прогресивно підійшли до формулювання норм щодо регулювання відносин представництва розробники ЦК України. Так, ч. 1 ст. 227 проекту ЦК України від 25.08.1996 р. виходила з того, що представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана за повноваженням вчинити правочин від імені іншої сторони, яку вона представляє [12]. Аналогічний підхід до представництва було збережено і в проекті ЦК України, що його прийняла Верховна Рада в першому читанні 05.06.1997 р. [13]. Разом із тим під час доопрацювання в комітетах ЦК України, прийнятий 16.01.2003 р. [14], зазнав низки змін у сфері регулювання відносин представництва. Передусім варто зазначити, що у ст. 237 ЦК України від 16.01.2003 р. представництво вже визначається як правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. У такому формулюванні звертає на себе увагу вказівка на те, що укладення правочинів є не обов'язком представника, а його правом [15, с. 38]. Очевидно, таке уточнення сформульоване передусім з урахуванням специфіки представництва за законом. Однак в аспекті договірного представництва положення «має право» може тлумачитись у досить невігідному контексті, оскільки якщо особа отримала повноваження від довірителя на підставі договору доручення, то здійснити відповідні дії є її обов'язком, адже саме з метою здійснення цих дій і виникають відносини представництва.

З іншого боку, у літературі запропоновано думку, що таке формулювання слід розуміти залежно від суб'єкта представницьких правовідносин, про якого йдеться. Так, В. Л. Гранін зазначає, що вказівка на те, що представник «зобов'язаний або має право вчинити правочин від імені другої сторони», є невдалою, оскільки категорії «обов'язок» і «право» характеризують різні сторони відносин представництва. Стосовно особи, яку він

представляє, представник *зобов'язаний* вчиняти правочини, оскільки щодо неї він виступає зобов'язаною стороною. Але стосовно третьої особи представник виступає як суб'єкт, який *має право* вчиняти правочини від імені особи, яку він представляє [4, с. 55–56]. Вбачається, що вирішення питання щодо того, наскільки доречним є подібне формулювання ст. 237 ЦК України, залежить від розуміння сутності представницьких правовідносин та їх елементарної структури, у тому числі суб'єктів, між якими такі відносини виникають.

Ще одним важливим аспектом, який потребує нашої уваги, є те, що при визначенні представництва в ЦК України пропущено згадку про те, що представник вчиняє правочин «за повноваженням». Вбачається, що упущення такого суттєвого елементу представницьких правовідносин не є повною мірою виправданим. Адже поняття «повноваження» становить сутність представницьких відносин та їх специфіку, визначає обсяг правомочностей представника, а тому вбачається, що вказівка на нього в нормі права бажана.

Аналізуючи нормативний масив, присвячений представництву, слід зазначити, що система їх правового регулювання охоплює такі питання: визначення поняття та підстав виникнення представництва (ст. 237 ЦК України); обсяг повноважень представника (ст. 238 ЦК України); правові наслідки вчинення правочину представником (ст. 239 ЦК України); сутність передоручення, його межі та правові наслідки (ст. 240 ЦК України); правові наслідки вчинення правочинів із перевищенням повноважень та умови виникнення прав і обов'язків за такими правочинами в особи, від імені якої такий правочин вчинявся (ст. 241 ЦК України); коло осіб, які вважаються представниками за законом (ст. 242 ЦК України); сутність комерційного представництва, особливості його виникнення та здійснення (ст. 243 ЦК України); підстави виникнення представницьких відносин за довіреністю та її сутність (ст. 244 ЦК України); питання форми довіреності й особливості вчинення довіреностей різними категоріями осіб і суб'єктами:

- військовослужбовцями або іншими особами, які перебувають на лікуванні у госпіталі, санаторії й в іншому військово-лікувальному закладі (абз. 1 ч. 3 ст. 245 ЦК України);
- військовослужбовцями в пунктах дислокації військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії (абз. 2 ч. 3 ст. 245 ЦК України);
- працівниками військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, членами їх сімей і членами сімей військовослужбовців (абз. 2 ч. 3 ст. 245 ЦК України);
- особами, які тримаються в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі (абз. 3 ч. 3 ст. 245 ЦК України);
- особами, які проживають у населених пунктах, де немає нотаріусів (абз. 4 ч. 3 ст. 245 ЦК України);
- суб'єктами права на безоплатну вторинну правову допомогу, за зверненням яких прийнято рішення про надання такої допомоги (абз. 5 ч. 3 ст. 245 ЦК України);
- юридичними особами (ст. 246 ЦК України).

Також Кодексом урегульовано питання строку довіреності (ст. 247 ЦК України), підстав припинення та скасування довіреності (ст. ст. 248, 249 ЦК України) та правові наслідки відмови представника від вчинення дій, які були визначені довіреністю (ст. 250 ЦК України).

Висновки. Наведені правові норми виглядають доволі цілісною та завершеною системою, хоча якщо поглянути більш глибоко, то нескладно виявити окремі прогалини в механізмі правового регулювання представницьких відносин, що стосуються правових наслідків множинності представників, особливостей вчинення правочинів представником особисто від свого імені та їх правових наслідків, а також питання конфлікту інтересів та суб'єктів, щодо яких такий конфлікт може виникати.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс УСРР: [зі змінами на 01.06.1929 р.]. Харків : Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1929. 238 с.
2. Харитонов Є.О. Перші кодифікації цивільного законодавства в Україні ХХ і ХХІ століть: збереження старого чи початок нового права. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 3. С. 61–72.

3. Шерешевский И.В. Представительство. Поручение и доверенность. Комментарий к ст. ст. 38–40 и 251–257 ГК. М. : Право и жизнь, 1925. 106 с.
4. Гранін В.Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одес. нац. юрид. акад. О., 2005. 212 с.
5. Ландкоф С. Н. Действительность внеуставных сделок. *Еженедельник советской юстиции*. 1926. № 43. С. 34–123.
6. Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>.
7. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. М. : Госюриздат, 1963. 197 с.
8. Гражданское право Украины : в 2 ч. / под ред. проф. А.А. Пушкина, В.М. Самойленко. Харьков : Основа, 1996. Часть 1. 440 с.
9. Красавчиков О.А. Гражданские организационно-правовые отношения. *Советское государство и право*. 1966. № 10. С. 50–57.
10. Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву: монограф. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1980. 156 с.
11. Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік від 31.05.1991 р. № 2211-І. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v2211400-9/1para0194>.
12. Цивільний кодекс України : проект у редакції від 25.08.1996 р. *Українське право*. 1996. № 2. С. 32–523.
13. Цивільний кодекс України : проект у редакції від 05.06.1997 р. *Українське право*. 1999. № 1. С. 32–529.
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-ІV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
15. Цюра В.В. Правова природа представницьких повноважень в контексті виникнення недовірливого представництва. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 4. С. 36–44.

**Цюра Вадим Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*

Стаття надійшла до редакції 10 серпня 2018 р.